

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

Чемпосш Валентина Вікторівна

УДК 811.161.2'[367+37](043.3)

**НАВЧАЛЬНИЙ МОВОЗНАВЧИЙ ТЕКСТ:
СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИЙ ТА ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ**

10.02.01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ 2017

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано на кафедрі української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент
Гальона Наталія Павлівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
професор кафедри української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Мех Наталія Олександрівна,
Інститут української мови НАН України,
провідний науковий співробітник відділу
стилістики та культури мови;

кандидат філологічних наук, доцент
Гузенко Світлана Валентинівна,
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського,
доцент кафедри методики навчання мови
та літератури, декан філологічного
факультету.

Захист дисертації відбудеться 27 квітня 2017 року о 10:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.25 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Тургенєвська, 8/14.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 27 березня 2017 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В.Дудко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Наприкінці ХХ століття перед лінгвістичною наукою постало завдання оновлення підходів до аналізу мовної системи, виникли нові наукові напрями на перетині різних галузей знань. Одним із них є комунікативна лінгвістика, у межах якої розглядають, зокрема, навчально-наукову комунікацію, що виникла як результат інтеграції лінгвістики з науково-навчальним процесом та залучення досягнень психології, соціології, педагогіки, дидактики, культурології. Дослідження мови як абстрактної системи знаків поступилося місцем аналізу її у функціонуванні, у мовленнєвій реалізації, яка залежить від особливостей комунікативної ситуації. Новий антропоцентричний підхід спрямував дослідницьку увагу на вивчення мови як такої, що існує в людині, для людини і реалізується через людину. У зв'язку з цим особливий інтерес дослідників викликають мовні засоби, що мають яскраві антропоцентричні характеристики. Залучення до наукової парадигми різноманітних параметрів мовних ситуацій сприяло розвитку теорій мовленнєвої діяльності, мовленнєвих актів, ефективного мовлення, дискурсу й виникненню нових об'єктів дослідження.

Одним із провідних напрямів сучасної лінгвістики залишається аналіз комунікативно-прагматичних параметрів тексту, дослідження дискурсу як «тексту в дії» (Ш. Баллі (1955), А. Вежбицька (1978), Т. ван Дейк (1981), Н. Арутюнова (1990), Ю. Степанов (1995), М. Бахтін (1997), Г. Почепцов (1999), Т. Радзієвська (1999), С. Коновець (2002), К. Серажим (2002), В. Шинкарук (2002), Ф. Бацевич (2009), О. Селіванова (2002)).

Дисертаційне дослідження присвячене семантико-синтаксичним та комунікативно-прагматичним особливостям навчального мовознавчого тексту. Категорії та засоби наукового тексту розглянуто в розвідках Н. Ботвиної (1998), С. Малихіної (2000), Н. Непійводи (2001), О. Баженової (2003), М. Гінзбурга (2007), Г. Онуфрієнко (2009), І. Житар (2011), В. Коваленко (2010), С. Шепітько (2010) та ін. Порівняно недавно почали вивчати специфіку сучасного навчального мовознавчого тексту, що зумовлено внутрішніми потребами лінгвістичної науки; власне дидактичними проблемами аналізу мовознавчого мислення у його зв'язку з навчальним процесом; необхідністю побудови передбачуваних моделей та розробки методів аналізу навчальних філологічних текстів; соціальним замовленням, ініціатором якого є певна частина педагогічної (наукової) спільноти, що прагне зрозуміти сутність навчальної комунікації. Проте дотепер не було виконано комплексного дослідження семантичних, синтаксичних та комунікативно-прагматичних параметрів навчального мовознавчого тексту.

Актуальність теми дослідження зумовлена загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних розвідок на розгляд текстових ознак з урахуванням їх прагматичного ефекту та дискурсивного потенціалу. Аналіз структурних одиниць, що формують тексти навчального мовознавчого дискурсу, та їх

семантичного наповнення сприяє розкриттю закономірностей зв'язку мови і мислення у навчальному процесі, вивченню процесів створення лінгвістичного тексту та його впливу на адресата. Актуальність обраної теми посилена також недостатнім вивченням прагматичних особливостей мовленнєвої репрезентації навчального мовознавчого тексту для виявлення його дискурсивної специфіки та умов досягнення прагматичної мети.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження відповідає науковій проблематиці кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Лінгводидактичний опис функціонування української мови». Тему дисертації схвалено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 15 від 23 червня 2016 року) і затверджено Науковою координаційною радою «Українська мова» Інституту української мови НАН України (протокол № 64 від 19 березня 2013 року). Уточнено тему дисертаційного дослідження Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 15 від 23 червня 2016 року).

Мета роботи – з'ясувати семантико-синтаксичні та комунікативно-прагматичні особливості навчального мовознавчого тексту.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- обґрунтувати теоретичні засади визначення понять «текст», «дискурс», «навчальний мовознавчий текст-дискурс»;
- схарактеризувати диференційні ознаки навчального мовознавчого тексту;
- проаналізувати семантико-синтаксичні параметри вияву інформативності, інтерпретаційності та аргументованості у мовознавчому навчальному тексті;
- з'ясувати ознаки цілісності та зв'язності навчального мовознавчого тексту;
- описати прагматичні типи речень у навчальному мовознавчому тексті;
- дослідити комунікативно-прагматичні функції засобів модальності у навчальному мовознавчому тексті

Об'єктом дослідження є навчальні мовознавчі тексти, представлені у навчальних підручниках та посібниках з української мови.

Предмет дослідження – семантико-синтаксичні та комунікативно-прагматичні параметри навчального мовознавчого тексту.

Джерельною базою дисертації стали навчальні мовознавчі тексти, дібрані з підручників та посібників для вищої школи з курсу сучасної української літературної мови та окремих його розділів (фонетики, лексикології, фразеології, морфеміки, словотвору, морфології, синтаксису, стилістики. Такою базою фактичного матеріалу слугували насамперед:

Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К. : Вища шк., 2005. – 270 с.; Безпояско О. П. Граматика української мови. Морфологія / О. П. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.; Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.; Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – Вид. 4-е. – К. : Вища шк., 1972. – Ч. 1. – 402 с.; Плющ М. Я. Граматика української мови : У 2 ч. – Ч. I. : Морфеміка. Словотвір. Морфологія / М. Я. Плющ. – К. : Вища шк., 2005. – 286 с.; Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1992. – 248 с.; Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. – 4-е вид., стереотип. – 2003. – 430 с. та інші.

Специфіка об'єкта і мета дослідження зумовили використання таких наукових **методів**: *описового* (у виокремленні синтаксичних засобів, їх класифікації та інтерпретації), зокрема прийомів контекстного (для дослідження мовних та позамовних чинників, які впливають на засоби вираження навчального мовознавчого дискурсу) та компонентного аналізу (для з'ясування та опису семантики досліджуваних лексико-синтаксичних одиниць, їхніх семантико-прагматичних особливостей); *функціонального* (у дослідженні особливостей передавання інформації засобами синтаксичних одиниць та визначенні їх семантико-прагматичних функцій); а також **прийомів аналізу словникових дефініцій** (у розгляді змістових текстових ознак та засобів вербалізації модальності й інтенції у навчальному мовознавчому тексті), *кількісних підрахунків* (для з'ясування продуктивності й частоти використання тих чи тих синтаксичних конструкцій та їх ефективності у навчальних текстах).

Наукова новизна результатів, отриманих здобувачем і поданих на захист, полягає в тому, що в дисертації вперше в українському мовознавстві обґрунтовано визначення навчального мовознавчого тексту та навчального мовознавчого дискурсу як різновиду інституційного дискурсу; виявлено диференційні текстові ознаки та особливості їх реалізації у навчальному мовознавчому тексті-дискурсі (інформативності, інтерпретаційності, аргументованості, узагальненості тощо); виконано семантико-синтаксичний аналіз суб'єктного мовлення у навчальних мовознавчих текстах; описано мовні засоби, що забезпечують реалізацію комунікативних настанов; проаналізовано основні прагматичні типи речень навчального мовознавчого тексту.

Теоретичне значення дисертаційної роботи полягає в поглибленні новими відомостями теорії комунікативної лінгвістики, прагмалінгвістики, дискурсології, та навчальної комунікації; у розвитку теоретичних положень про текстові категорійні ознаки та мовну організацію навчального мовознавчого тексту. Матеріали дисертації є певним внеском у розробку понять наукового, освітнього та педагогічного дискурсів та навчальної комунікації. Дослідження мовних засобів навчального мовознавчого дискурсу сприятимуть уточненню знань про функціональний потенціал компонентів навчальної комунікації.

Практичне значення виконаного дослідження полягає в можливості використання його результатів у лекційних курсах з лінгвістики тексту, стилістики, синтаксису української мови; в спецкурсах із дискурсології, прагмалінгвістики, теорії мовної комунікації. Висновки та матеріали дослідження можуть бути застосовані у виборі мовленнєвих засобів під час створення навчальної літератури; у підготовці курсових та магістерських робіт студентів філологічних спеціальностей.

Апробація. Положення дисертаційного дослідження викладено в доповідях на щорічних звітно-наукових конференціях викладачів і аспірантів кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Київ, 2011-2015); Всеукраїнській науковій конференції «Грамаітичні та семантичні аспекти функціонування мовних одиниць» (Ніжин, 2011); на міжнародних наукових конференціях: «Естетичні та моральні ідеали українського народу в Шевченковому слові (До 200-річчя від дня народження Тараса Григоровича Шевченка)» (Київ, 2013), «Функціональна природа тексту як лінгвосеміотичного, комунікативного і мовно-мисленнєвого утворення» (Київ, 2014), «Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації» (Остріг, 2015); «Лінгвістичний простір вищої школи драгомановців (до 95-річчя кафедри української мови та 180-річчя Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова)» (Київ, 2015) .

Результати роботи викладено в 7 публікаціях, 5 з яких надруковано в наукових фахових виданнях України, 1 – у зарубіжному фаховому збірнику.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, списку використаних джерел і їх умовних скорочень. Повний обсяг дисертації – 205 сторінок, із них основного тексту – 176 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, розкрито стан вивчення наукової проблеми в мовознавстві, сформульовано мету й завдання, визначено предмет, об'єкт та методи дослідження, з'ясовано наукову новизну роботи, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, подано інформацію про форми їх апробації, окреслено структуру дисертаційного дослідження.

У першому розділі – **«Теоретичні засади аналізу навчального мовознавчого тексту»** – обґрунтовано різні підходи до потрактування тексту та дискурсу у мовознавстві, розглянуто класифікації дискурсу, з'ясовано співвіднесеність понять *текст*, *дискурс*, *мовлення*; розкрито сутність і категорійні ознаки навчального тексту, окреслено співвіднесеність навчального дискурсу із педагогічним, освітнім та науковим дискурсами; визначено основні

структурно-змістові та комунікативно-прагматичні ознаки навчального мовознавчого тексту.

На позначення зв'язного тексту в сукупності прагматичних, соціокультурних, психологічних та інших чинників у лінгвістичних теоріях з'явився термін *дискурс*, що означає «текст у дії». Дискурс репрезентує текст у нерозривному зв'язку із ситуативним контекстом: з соціальними, культурно-історичними, ідеологічними, психологічними та іншими чинниками, з системою комунікативно-прагматичних намірів автора, які взаємодіють з адресатом і зумовлюють особливу, визначену упорядкованість мовних одиниць.

Термін *дискурс* витлумачують відповідно до обраного аспекту дослідження. Важливим у цьому є розмежування понять *дискурс*, *текст* і *мовлення*, що також стало предметом дискусій лінгвістів. Хоча між текстом і дискурсом багато спільного, їх зазвичай не ототожнюють. Водночас, розглядаючи текст у комунікативно-прагматичному аспекті, часто називають його дискурсом у вузькому потрактуванні цього терміна.

Дискурс характеризує комунікативний процес, спричинює утворення певної формальної структури – тексту. Текст витлумачують як особливий різновид і кінцевий результат творення мовлення, що характеризується завершеністю, об'єктивований у вигляді письмового документа, складається із заголовка та особливих одиниць – надфразних єдностей, об'єднаних різними типами лексичного та граматичного зв'язку, має чітке призначення та прагматичну настанову.

У дисертаційному дослідженні вживаються як тотожні та взаємозамінні терміни *текст* (у широкому витлумаченні, у сукупності його семантико-синтаксичних і комунікативно-прагматичних характеристик) і *дискурс* (у вузькому витлумаченні терміна).

З-поміж типів дискурсу особливу увагу привертає навчальний мовознавчий дискурс як один із різновидів інституційного. Він є репрезентацією ситуації навчання в галузі лінгвістики, містить вербальний компонент, яким є текст, та невербальні компоненти, що впливають на створення та сприймання тексту. Вербальний компонент виявляє себе як сукупність навчальних текстів, об'єднаних спільною мовознавчою темою.

Значний обсяг наукової інформації, яку необхідно засвоїти студенту, спричинює переосмислення ролі мови, мовця (автора) у навчальному процесі. *Навчальний мовознавчий текст* розглядають як результат навчальної діяльності у формі писемного мовлення, в аналізі якого враховано специфіку комунікативної тріади *адресант – текст – адресат* в лінгвістичному науково-навчальному процесі. Тотожним до нього в роботі є поняття *навчального мовознавчого дискурсу* як результату мовленнєвого творення у відповідній комунікативній ситуації навчального процесу, водночас не враховано такі аспекти широкого потрактування дискурсу, як усне мовлення, конкретний часовий момент, динамізм ситуації, широкий соціальний контекст.

Навчальний мовознавчий текст – це кінцевий результат навчальної текстової комунікації, що містить переповідання лінгвістичної інформації, яку потрібно осмислити і запам'ятати адресатові. У навчальних мовознавчих текстах, що інтегрують ознаки навчального та наукового текстів-дискурсів, висвітлюється наукова лінгвістична інформація, але вона узагальнена, інтерпретована автором тексту, адаптована до навчального процесу.

Навчальний мовознавчий текст представлений у підручниках, посібниках, збірниках вправ з української мови для вищої школи. Йому притаманні такі особливості, зумовлені специфікою навчальної комунікації: *чітка структуризація* (логічна послідовність викладу інформації, поділ на розділи, підрозділи, пункти, матеріал яких поєднаний спільною темою; стандартизація побудови структурних частин тексту: вступ, виклад з поясненням та аргументацією, ілюстрації мовним матеріалом, узагальнення); *мовленнєва обмеженість* (точність та однозначність наукової термінології, лаконічні пояснення невідомих слів, роз'яснення наукової інформації у межах чітко окресленої мікротеми); *фіксований розподіл комунікативних ролей і статусно-рольова характеристика мовців* (викладач (автор) – студенти (читачі), домінантою виступає автор підручника, що подає інформацію та «контролює» процес засвоєння знань); *офіційність спілкування* (у спілкуванні учасників навчального процесу використовують певні мовні кліше та послуговуються виключно літературною мовою з обов'язковим дотриманням усіх мовних норм); *залучення до соціальної взаємодії* (відбувається своєрідний діалог між тим, хто подає інформацію, та її отримувачами); *дидактична мета спілкування та відповідні методи її досягнення* (передавання знань, доступний, цікавий і педагогічний виклад навчального матеріалу).

З іншими навчальними текстами досліджуваний текст єднають такі структурно-змістові ознаки: відповідність навчальній програмі дисципліни; адаптованість, спрощення наукового тексту з метою полегшити його сприймання адресатом; послідовне розгортання контексту від відомого до невідомого (нового), від простого до складного, від часткового до загального; повнота матеріалу; чіткість формулювань та однозначність висловлень; максимальна достовірність інформації; загальний роз'яснювальний характер викладу інформації; графічні засоби, що полегшують сприймання нового матеріалу; вживання оптимальної кількості спеціальної термінології. Навчальний мовознавчий текст завжди має на меті інтерпретувати наукові відомості в доступній формі, водночас з позиції номінації того чи того поняття за допомогою відповідних термінів, даючи уявлення про систему лінгвістичної термінології.

Подібно до інших навчальних текстів, мовознавчий текст стосовно викладача виявляє себе як продукт його діяльності та засіб навчання, а стосовно студента – як джерело інформації, об'єкт вивчення та сприймання. Своєрідність навчального мовознавчого тексту полягає в тому, що він одночасно є і об'єктом, і засобом навчання. Його мета – інформування, навчання,

реалізується передусім лексико-синтаксичними мовними засобами, відповідними прагматичними типами речень та комбінуванням прийомів організації тексту, що дає змогу авторові актуалізувати свою науково-педагогічну позицію і оптимізувати процес сприйняття інформації читачем.

У другому розділі – **«Семантичні та структурні параметри навчального мовознавчого тексту»** – розглянуто особливості структурно-змістової організації навчального мовознавчого тексту та синтаксичні засоби їх реалізації.

Продуктивну роботу читача з навчальним текстом забезпечує квалітологія навчальної літератури, що визначає критерії результативного сприймання наукової інформації, об'єднуючи структурно-змістові параметри текстів та їх зорієнтованість на активізацію пізнавальної діяльності читача.

Текст є універсальним засобом навчально-наукової комунікації, завдяки якому формується система знань, умінь і навичок з дисципліни. Навчальний мовознавчий текст – це писемне повідомлення, яке складається з висловлень, об'єднаних різними типами зв'язку, і має дидактичну мету, що реалізується в ситуації філологічного навчального процесу вищої закладу освіти. Він інтегрує загальнокатегорійні та диференційні структурно-змістові й комунікативно-прагматичні текстові ознаки. Як інші навчальні тексти, характеризується змістовою та композиційною впорядкованістю, цілісністю та зв'язністю, інформативністю, дидактичною метою, комунікативними настановами автора. Головними диференційними структурно-змістовими ознаками навчального мовознавчого тексту є висока інформативність, інтерпретаційність, ілюстрованість мовними фактами, аргументованість, об'єктивність та узагальненість авторської позиції, точність та однозначність формулювань.

Навчальний матеріал підручника характеризується передусім інформаційною насиченістю. Якість навчального тексту визначається такими показниками, як обсяг і новизна інформації, її прагматична спрямованість, практична цінність, актуальність, здатність зацікавити читача. Розрізняють поняття *інформативності* та *інформаційної насиченості* тексту. Загальна кількість інформації, що міститься в тексті, є показником його інформаційної насиченості. Надмірна інформаційна насиченість перешкоджає ефективному засвоєнню нових важливих фактів.

Інформативність мовознавчого навчального тексту – це ступінь його змістової новизни для студента-філолога. Закономірно, що ступінь інформативності тексту знижується, якщо інформація повторюється, проте у навчальній літературі висвітлення тієї самої інформації, нагадування про неї збільшує ефективність її засвоєння. Такі повтори послідовно використовують у навчальній мовознавчій літературі, наприклад, *У безафіксних утвореннях, як уже зазначалося, наголос здебільшого пересувається на префікс (відгукнутися – відгук, доповідати – доповідь, приводити – привід) або на корінь (наділяти – наділ, перегрівати – перегрів, розбігатися – розбіг*(М.Плющ).

Інформативність кожної нової структурної частини тексту забезпечується передусім уведенням нових понять з відповідною термінологією, питомою та іншомовною. Репрезентація нового поняття супроводжується визначенням, синонімізацією терміна та його історією, ілюстраціями, покликанням на вчених-мовознавців, класифікаціями.

Синтаксичними засобами посилення інформативності висловлення є речення, що реалізують закон мовної економії – ускладнені речення з напівпредикативними зворотами: *Адаптувавшись у мові поширення, вони збагачують її словесний арсенал* (О.Пономарів); *Відірвавшись від парадигми відмінювання, вони перетворилися на невідмінювані форми з новою синтаксичною функцією* (М.Плющ); зі вставленими конструкціями, що мають функції розширення інформації, додаткового повідомлення, уточнення, побіжного коментування, ілюстрації, репрезентації термінологічної варіантності і є засобом компактного введення додаткової інформації до основного змісту речення: *Кожне похідне слово має відповідну узвичаєну послідовність розташування (синтагматику) морфем»* (М.Жовтобрюх). *Оскільки при цьому порожнина рота широко відкрита, голосний [a] називають ще відкритим, широким (цю властивість [a] використовують співаки при тренуваннях голосу)* (М. Плющ).

Інтерпретаційність, або пояснення фактів, – одна з найголовніших ознак навчального мовознавчого тексту, що тісно пов'язана з інформативністю. Функція навчальної літератури для вищих навчальних закладів – пояснювати науковий матеріал, інтерпретувати його у такий спосіб, щоб забезпечити адекватність сприйняття.

Специфіка пояснення в навчально-науковому тексті полягає у його динамічності. Усвідомлення наукового поняття реципієнтом повинно поглиблюватися в процесі засвоєння ним нової інформації. Доступність змісту означає, що читач здатний здобути з джерела інформації необхідні відомості і так реконструювати повідомлюваний автором зміст. Інтерпретаційність у мовознавчому навчальному тексті забезпечують:

1) тлумачення термінів за допомогою абсолютних синонімів у синтаксичній функції вставлення: *Нейтральні (міжстильові) фразеологічні звороти вживаються у всіх стилях мовлення»* (С. Караман); *У разі використання асемантичних (функціональних) сполучних засобів основне навантаження переноситься на семантику частин* (К. Шульжук);

2) складнопідрядні речення з пояснювальними та причиново-наслідковими відношеннями: *Суфікс -аж із значенням «корм» до 60-х років ХІХ ст. був нерегулярним і непродуктивним, тому що існував лише в одному слові фураж* (В. Горпинич). Пояснювальні відношення виражені за допомогою сполучників та їх аналогів таких груп: а) пояснювально-ототожнювальних (приєднують пояснювальну частину, що позначає те саме, напр., *Вона також може бути імпліцитною, тобто немаркованою, прихованою, такою, що домислюється...* (В.Горпинич); *Мамо, брате, друже, сестро, Оресте, Віро,*

Надіє, Любове – кличні форми, тобто форми кличного відмінка (О.Пономарів); б) пояснювально-виокремлювальних (слугують для виокремлення головного), напр., *Дехто з мовознавців, зокрема Володимир Сидоров (1902-1968), намагався вивести частку за межі службових слів...* (В.Горпинич); *Російський відповідник «зalog» (пор. предлог) з'являється в граматиках церковнослов'янської мови, зокрема в «Граматиці» Мелетія Смотрицького* (В.Горпинич); в) пояснювально-уточнювальних (приєднують частину, що доповнює пояснювану, конкретизує її зміст, напр., *У мовленні досить широко представлено багатокомпонентні складносурядні речення, щоправда, не всіх типів, а лише ті, предикативні частини яких поєднуються в одне ціле за допомогою єднальних, зокрема приєднувальних і розділових сполучників*(В.Плющ); *...Виявляють здатність мати при собі у функції залежних компонентів додатки, зокрема в давальному відмінку, обставини, інфінітиви* (В. Горпинич); г) акцентовано-виокремлювальних (слугують для підкреслення особливостей предмета чи явища з пояснюваної частини, напр.,*Розподіл лексичних одиниць на клас предметних та ознакових слів... адже абстрактні іменники, особливо похідні від дієслів та прикметників, також мають ознакову семантику* (М.Плющ);

4) речення з відокремленим або невідокремленим власне-пояснювальним компонентом – прикладкою з пояснювально-уточнювальною функцією: *Суфіксальний спосіб словотвору, або суфіксація, – це творення похідних слів приєднанням до твірної основи суфікса: крига – криж-ин-а, криця – криц-ев-ий, ясний – ясн-і-ти* (М. Плющ); *Тембр як цілісна характеристика звука має найбільш виражену й усвідомлювану мовцями диференційну властивість, за допомогою якої люди легко розрізняють навіть однакові за артикуляцією звуки* (О. Пономарів); прикладкою у функції оцінної другоряднопредикативної характеристики: *Постфікс – службовий афікс, розміщений у слові після закінчення, що має і дериваційне, і реляційне значення* (В. Шемет); однорідними прикладами: *В українській мовознавчій традиції опис словотвірної підсистеми сучасної української мови подається за семантичною класифікацією афіксів – суфіксів і префіксів – у межах частин мови* (М. Плющ);

5) вставлені конструкції зі значенням власне пояснення: *«Лексичне значення виконує номінативну функцію (називає предмети, поняття і явища реальної дійсності), а граматичне – релятивну функцію (вказує на відношення між словами, що відображають відношення між предметами реальної дійсності)*(В. Горпинич); уточнення: *Кожна словотворча морфема, коренева й афіксальна, являє собою мовну одиницю двох рядів відношень: синтагматичного (як кільце у ланцюгу) і парадигматичного (як морфема, що асоціюється як та сама одиниця й у інших словах)* (М. Жовтобрюх);

Інтерпретаційність безпосередньо пов'язана з такою специфічною ознакою мовознавчого тексту, як ілюстрованість мовними фактами, що репрезентують одиниці різних мовних рівнів. Джерелом ілюстрацій слугують

якісні тексти різних стилів мови, переважно художнього, діалектне мовлення, усне розмовне мовлення, історичні джерела, словники.

Точність та однозначність у потрактуванні наукових фактів – це диференційні ознаки змісту та форми мовознавчого навчального тексту, що виявляють себе як максимально вичерпна репрезентація навчального матеріалу та її пояснення за допомогою мінімуму мовних засобів і унеможливають неоднозначне тлумачення, «різночитання», хибність висловленого. Їх забезпечує передусім використання лексем тільки в прямому значенні. У виборі терміна та його тлумачення орієнтуються на їх частотність, традиційність, однозначність. Надлишкова інформація, надмірна деталізація, екскурси, відступи, які перешкоджають однозначності й точності висловлення, не притаманні навчальному мовознавчому тексту.

Аргументація у навчальному мовознавчому тексті пов'язана із глибоким рівнем дослідження проблеми та різноаспектністю її вивчення. Аргументованість тверджень зумовлена навчальною метою – не тільки дати лінгвістичні знання, а й забезпечити уміння презентувати й використовувати їх у відповідних нових ситуаціях.

Логічне доведення думки, її аргументацію в мові забезпечують безсполучникові речення та складнопідрядні речення з підрядною частиною причини, приєднаною сполучниками *що, бо, оскільки, адже, тому що, через те що, у зв'язку з тим що, завдяки тому*, наприклад: *Протиставлення власних і загальних іменників не становить граматичної категорії, бо воно не розрізняється засобами вираження; протиставлення дієслів I і II дієвідмін не становить граматичної категорії, бо їх флексії не виражають смислових відмінностей»* (В. Горпинич); *Так, сучасний російський лінгвіст Олександр Бондарко (нар. 1930) відносить протиставлення істоти / неістоти до лексико-граматичних розрядів, тому що воно не має власної системи рядів морфологічних форм* (В. Горпинич). Для упорядкування аргументів застосовують вставні слова *по-перше, по-друге, передусім* тощо.

Об'єктивність та узагальненість позиції автора в навчальному мовознавчому тексті уможливають зосередженість уваги на самому змісті інформації. З цією метою у предикативній функції вживають слова з найбільш узагальненим значенням: форми дієслова третьої особи множини (*виокремлюють, уважають, класифікують* тощо), безособові форми (*акцентовано, визначено, схарактеризовано* тощо), модальні предикативи зі значенням можливості, необхідності (*варто наголосити, необхідно зважити, можна розглядати, не можна стверджувати*). В особі автора узагальнено сучасні наукові ідеї багатьох мовознавців, водночас інформацію подано незалежно від поглядів автора, об'єктивно.

Загальнотекстові ознаки зв'язності й цілісності виявляють себе як семантична, структурна та комунікативна єдність тексту (Ф.Бацевич). Побудову ефективного розгорнутого тексту, призначеного для мовознавчого навчального процесу, забезпечують наявність найбільш загальної основної

теми, тематична єдність частин тексту, логічна послідовність у їх розташуванні, чітка структуризація, однотипність заголовків, уніфікованість ілюстрацій мовними фактами, відбір мовних засобів за спільним комунікативно-прагматичним критерієм, спільна комунікативна спрямованість.

Тексти дедуктивної та дедуктивно-індуктивної структури переважають у навчальному мовознавчому тексті, оскільки відображають провідний метод викладу навчального матеріалу.

У третьому розділі – **«Комунікативно-прагматичні особливості навчального мовознавчого тексту»** – з'ясовано прагматичну зорієнтованість навчального мовознавчого тексту, описано прагматичні типи речень, схарактеризовано особливості суб'єктного мовлення та засобів вираження авторської позиції в тексті.

З огляду на вимоги антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства розглянуто навчальний мовознавчий текст у його антропологічній спрямованості, з урахуванням людського чинника в побудові та семантичному наповненні тексту. Як синтаксичні одиниці, навчально-мовознавчі тексти виявляють значну залежність від особливостей суб'єкта та адресата мовлення, національної психології й культури, освітньої політики, отже, є прагматично маркованими.

Функціонування навчальних філологічних текстів як вербального засобу маніпулювання суспільною свідомістю зумовлене тим, що вони сприяють активному інформуванню, переконанню, доведенню та непрямому нав'язуванню думки, спонукають до підсвідомого осмислення, відтворення й зберігання отриманих знань. Навчальні мовознавчі тексти забезпечують прихований вплив та реципієнта і є важливим компонентом прагматичного коду навчального процесу (диференціюють акценти в сприйнятті інформації, надають їй особливої ваги через залучення оцінного компонента, впливають на формування певного ставлення до сприйнятого, запам'ятовування тощо). Тексти навчальних підручників побудовані за відповідними правилами і відображають мовну ситуацію, в якій відбувається вплив автора на читача, результатом чого є досягнення перлокутивного ефекту.

Навчальні мовознавчі тексти, репрезентуючи наміри автора, виконують прагматичні функції, які детермінують три основні прагматичні типи речень: констативи, директиви, квеситиви.

Комунікативно-прагматичним змістом констативів є речення-ствердження. Констативи у навчальному мовознавчому тексті можуть виконувати функції: констатації факту, наприклад, *Мова – загальнонародне явище. Народ творець і носій мови* (С. Караман); ствердної відповіді на умовно поставлене запитання, наприклад, *Чому так? З одного боку, термінологія повинна обслуговувати потреби тієї нації, в мові якої створена. З другого боку — при творенні термінології слід зважати на її інтернаціональну комунікативну функцію, яка дедалі зростає* (О. Пономарів); підтвердження наведеної цитати, наукової ідеї, наприклад, *Має рацію А. Загнітко, який*

вважає, що «неусталеність підходів до аналізу складного речення як смислової і формальної цілісності зумовлюється відсутністю єдиного визначення понять «синтаксична категорія», «синтаксичне значення», «синтаксична форма» (К. Шульжук); вираження модальних значень упевненості, ймовірності, наприклад, *Звичайно, мовні органи людини здатні творити багато різноманітних звуків і звукових комплексів*(М. Плющ).

Функціонування директиви у тексті сприяє активізації уваги адресата, стимулюванню до мисленнево-творчих процесів. Директиви навчального мовознавчого тексту – це речення сугестивного типу, які вживаються переважно для привернення уваги, застереження, спонукання до аналізу та самостійних висновків, відтворення в пам'яті, порівняння мовних фактів (*Порівняйте... Порівняймо... Зверніть увагу... Згадаймо... З'ясуймо... Розрізняйте ... Поміняймо... Увага!* та ін.), наприклад, *Увага! Антонімів не мають: 1) власні назви: Суми, Марія, Дніпро; 2) слова, які називають конкретні предмети, процеси: волосся, дерево, книги...*(С. Караман); *Поміняймо місцями предикативні частини речення*(О. Пономарів); *Порівняймо, наприклад, вимову ізольованих голосних і цих же голосних у потоці мовлення: [y] – [тук] – [т'ук], [e] – [не'бо си'н'е"у] – [си'н'е"у не'бо], [a] – [сад] – [с'ад']*(М. Плющ).

Квеситиви навчального мовознавчого тексту не виражають безпосередньо запитання до читача, а сприяють активізації мислення, налагодженню контакту автора й читача, спонукають адресата дослідити відповідь. Запитання окреслює, формулює проблему, може приховано вказувати на спосіб її розв'язання. Завдяки питальності адресант наголошує на головному, стимулює та готує адресата до сприйняття інформації, яку розкриває у відповіді. Високий комунікативний потенціал квеситивів посилює маніпулятивний вплив на адресата, водночас вони не є частовживаними в навчальному тексті.

Специфічним текстовим фрагментом навчального мовознавчого тексту є діалогічна єдність, репрезентована взаємодією автора й читача. Опосередкований діалог становить комунікативну особливість навчальної літератури, де автор спілкується з читачем через текст: хоч реципієнт імпліцитно присутній у тексті, мовець може звертатися до нього.

У суб'єктному мовленні мовець репрезентований як метаавтор, позиція якого передбачає опосередковане вираження образу автора на текстовому рівні через елементи основного та допоміжного тексту – пояснення, тлумачення, ствердження, запитання, коментарів, приміток. Комунікативно-прагматична настанова автора навчального мовознавчого тексту впливає на характер мовного оформлення тексту та безпосередньо пов'язана з вербалізацією категорії суб'єктивної модальності.

Значення категорії модальності у навчальному мовознавчому тексті реалізується в суб'єктивній раціональній оцінці автором повідомлюваного. Мовець може трактувати своє висловлювання як реальне (таке, що відповідає дійсності) або як гіпотетичне. Гіпотетична суб'єктивна модальність виявляє себе у навчальному мовознавчому тексті в характеристиці висловленої

інформації як імовірної, можливої. Мовними експлікаторами суб'єктивної модальності є вставні слова *можливо, мабуть, ймовірно, очевидно* та синтаксичні конструкції, що ускладнюють реченнєву структуру й реалізуються зі значеннями припущення, впевненості, невпевненості, переповідності, суб'єктивного погляду на проблему (суб'єктивної думки, оцінки), авторизованої гіпотетичності, наприклад, *Причиною цього семантичного огріху, мабуть, є паронімічне зближення прислівника з російським итак у мовленні носіїв південно-східного наріччя та північних говорів*(О.Пономарів); *Очевидно, за принципом суміжності утворилися й загальні назви від власних: ампер, вольт, браунінг, бостон, кашемір, макінтош* (Сучасна укр.літ.мова. Лексикологія); *На думку О. Руднева, ці одиниці не відрізняються від вставних компонентів жодними смисловими функціями, вираженням, синтаксичною формою*(С.Караман).

ВИСНОВКИ

У мовознавстві текст витлумачують переважно як поняття абстрактне, статичне, зафіксоване і стале. На засадах комплексного підходу до аналізу навчального мовознавчого тексту як складника навчального дискурсу у дисертації описано його диференційні ознаки, зв'язки між намірами автора та читача, концептуальним змістом комунікативної взаємодії, семантико-синтаксичними засобами досягнення комунікативних цілей. Навчальний мовознавчий текст є складним феноменом, який варто аналізувати, враховуючи комунікативну модель дискурсу, що забезпечує досягнення філологічної освітньої та розвивальної мети. Навчальний мовознавчий текст-дискурс розглядається як сукупність семантико-синтаксичних та комунікативно-прагматичних характеристик мовлення у навчальній діяльності, зафіксованих письмово як взаємодія адресант – текст – адресат.

Навчальний текст, зокрема мовознавчий, характеризується чіткою та логічною побудовою, точністю та однозначністю наукової термінології, поясненням фрагментів інформаційного потоку, фіксованою позицією комунікантів, офіційністю спілкування, діалогічністю, статусно-рольовими характеристиками, своєрідною метою спілкування – передавання знань. Навчальний текст є головним структурним компонентом навчального мовознавчого дискурсу, сфера функціонування якого – навчальна література для філологічних спеціальностей вищої школи. Структурно-семантичні особливості навчального мовознавчого дискурсу зумовлені не лише структурною схемою речення, але й реалізацією зовнішніх і внутрішніх чинників, що знаходять відображення у процесі мовлення.

Визначення ознак науково-навчального дискурсивного тексту ґрунтується на сучасному витлумаченні тексту як комплексної одиниці, сформованої семантико-синтаксичними та комунікативно-прагматичними чинниками. З-поміж категорійних текстових ознак виокремлено диференційні

ознаки науково-навчального мовознавчого тексту: висока інформативність та інформаційна насиченість, інтепретаційність, ілюстрованість мовними фактами, аргументованість, точність та однозначність змістової репрезентації, об'єктивність та узагальненість авторської позиції.

Інформативність як показник наукової новизни тексту та інформаційність як загальний обсяг уміщеної інформації мають високий ступінь вияву в навчальному мовознавчому тексті і слугують виразними маркерами його змістової структури. Інформативність сприяє досягненню навчальної комунікативної мети у взаємодії з актуалізованими в тексті ознаками інтерпретаційності, ілюстрованості мовними фактами та аргументованості, водночас надмірна інформаційність може перешкоджати ефективному засвоєнню лінгвістичних знань. Реалізація інформативності навчального мовознавчого тексту забезпечується передусім різними семантичними функціями вставлення із репрезентацією термінологічної варіантності та побіжного коментування, а також неспеціалізованими синтаксичними засобами – складними та простими ускладненими реченнями. Функціональний прийом ускладнення структури речення вставленими конструкціями в навчальному тексті пов'язаний передусім з виразною текстовою мотивацією доповнення інформації.

Інформативність навчального мовознавчого тексту тісно пов'язана зі способами інтерпретації матеріалу. Витлумачення понять характеризується однозначністю і точністю; відповідає критеріям науковості, доступності (адресатності), відтворюваності і реалізується в синонімічних рядах, синтаксичних структурах із семантикою власне-пояснення, конкретизації та включення. Функцію пояснення виконують вставлені компоненти речення, складнопідрядні та безсполучникові речення із різними типами пояснювальних відношень, а спеціалізованими засобами вираження семантичних варіантів інтерпретаційності слугують переважно пояснювальні-ототожнювальні (позначають те саме явище або конкретизують його) та пояснювально-виокремлювальні сполучники (виокремлюють одне з ряду однотипних з метою інтерпретації твердження ілюстративним матеріалом та акцентування на найголовнішому).

Аргументованість у навчальних мовознавчих текстах реалізована складнопідрядними реченнями, підрядна частина яких репрезентує аргументацію і приєднується сполучниками та сполучними словами: *що, бо, оскільки, адже, тому що, через те що, у зв'язку з тим що, завдяки тому що, внаслідок чого* – та безсполучниковими реченнями, у яких друга й наступні предикативні частини містять аргументи. Для маркування та упорядкування аргументів, які представлені в певній логічній послідовності, використовують слова *по-перше, по-друге, отже, і нарешті, передусім, насамперед* та ін.

Головними інтеграційними текстовими ознаками навчального мовознавчого навчального тексту є зв'язність та цілісність, що тісно пов'язані і виявляють себе як змістово-структурна та комунікативно-прагматична єдність.

Навчальний мовознавчий текст має головну тему, виражену в заголовку; короткий вступ з навчальною мотивацією та/або актуалізацією попередніх знань; загальну характеристику навчального матеріалу з відповідними основними й додатковими елементами; висновки. Комунікативно-прагматична єдність тексту зумовлена спільністю загальної дидактичної мети й прагматичних настанов та розподілом комунікативних ролей у філологічному навчальному дискурсі. Зв'язність і цілісність навчального мовознавчого тексту забезпечують спеціалізовані та неспеціалізовані лексико-синтаксичні мовні засоби. Продуктивними у реалізації цих текстових ознак є повтори, синоніми та вказівно-замінні займенники і прислівники; сполучники та сполучні слова, що пов'язують інформацію наступного речення з попереднім; вставні слова; неповні речення та речення узагальненого типу.

Моделювання навчального мовознавчого тексту зумовлене низкою прагматичних чинників: особливостями комунікантів (їхнім соціальним статусом, досвідом, рівнем здобутих знань, настановами, намірами тощо) та комунікативної ситуації; відношеннями між комунікантами та метою спілкування. Науково-навчальні тексти, з одного боку, є засобами реалізації інтенції автора, а з іншого – носіями інформації про нього й одиницями номінації, інтерпретація яких залежить від знання й розуміння контексту.

Навчальний мовознавчий текст є дієвим засобом мовного впливу на реципієнта, що зумовлено його сугестивними властивостями: здатністю впливати на емоційно-вольову сферу свідомості, викликати асоціації та образи, що допомагають інтерпретувати, узагальнити та запам'ятати повідомлювану інформацію. Комунікативно вдалим опрацювання науково-навчальної мовознавчої літератури можна вважати лише за умови потлумачення його реципієнтом відповідно до авторського задуму.

З-поміж прагматичних типів речень найпоширенішими в навчальному мовознавчому тексті є констативи, директиви та квеситиви. Констативи становлять ефективний засіб переконувальної комунікації у межах навчального філологічного процесу. Уживання констативів зумовлене їх комунікативно-прагматичним змістом, що полягає в констатації, ствердженні інформації, доведенні її достовірності і забезпечує прагматичний вплив на адресата з метою сприйняття, запам'ятання інформації та відтворення її на практиці.

Для впливу на думки та навчальну поведінку читача у навчальному мовознавчому тексті функціонують директивні речення, а для спонукання до самостійного пошуку, активізації уваги використовуються квеситиви. Квеситивні речення, як засіб прихованої спонукальності, спрощують сприйняття тексту, посилюють небезпосередній маніпулятивний вплив на адресата.

Суб'єктивна модальність навчального мовознавчого тексту репрезентована значеннями гіпотетичності, ймовірності, переповідності, ствердження, неповної впевненості, суб'єктивної оцінки і виражена вставними словами переважно гіпотетичної семантики: *можливо, мабуть,*

ймовірно, очевидно, та вставними словосполученнями і реченнями зі значенням переповідності.

Подальше дослідження різних аспектів навчального мовознавчого тексту сприятиме глибшому з'ясуванню їхнього комунікативно-прагматичного навантаження й причин комунікативних невдач, пов'язаних з їх використанням, а також докладнішому вивченню особливостей семантико-синтаксичної структури навчальної мовознавчої літератури.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях:

1. **Чемпоєш В. В.** Навчальний філологічний дискурс як об'єкт лінгвістичних досліджень / В.В.Чемпоєш // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : [зб. наук. праць] / [відп. редактор М. Я. Плющ]. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – Випуск 10. – С. 233 – 237.

2. **Чемпоєш В. В.** Функції директивів у текстах навчального філологічного дискурсу / В.В.Чемпоєш // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : [зб. наук. праць] / [відп. редактор М. Я. Плющ]. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – Випуск 11. – С. 213 – 217.

3. **Чемпоєш В. В.** Функціонально-семантична структура вставлених конструкцій у навчальному філологічному дискурсі / В.В.Чемпоєш // Філологічні науки. Збірник наукових праць Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка : [зб. наук. праць] / [відп. редактор Ю. І. Брюхало]. – Полтава : Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка , 2015. – Випуск 20. – С. 105 – 109.

4. **Чемпоєш В. В.** Функціонально-семантична структура пояснювально-ототожнювальних сполучників у навчальному філологічному дискурсі / В.В.Чемпоєш // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологі (мовознавство) : збірник наукових праць / [гол. редактор Н. Л. Іваницька]. – Вінниця : ТОВ «фірма «Планер», 2015. – Випуск 22. – С. 109 – 114.

5. **Чемпоєш В. В.** Репрезентація категорії інформативності у текстах навчального філологічного дискурсу / В.В.Чемпоєш // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : [зб. наук. праць] / [укладачі: І.В.Ковальчук, Л.М.Коцюк, С.В.Новоселецька]. – Острог : Національного університету «Острозька академія», 2015. – Випуск 56. – С. 326 – 328.

6. **Чемпоєш В. В.** Когнітивні механізми витворення перифразових найменувань / В.В.Чемпоєш // Наукові записки. Серія «Філологічна» / [гол. ред

І. Д. Пасічник]. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 17. – 2010. – С. 258 – 265.

7. **Чемпоєш В. В.** Засоби враження авторської особистості у текстах науково-навчального підстилю / В.В.Чемпоєш // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля» Серія : «Філологічні науки» : [зб. наук. праць] / [гол. ред. Б. І. Холод]. – Дніпропетровськ, 2015. – Вип. 1 (9). – С. 170 – 176.

8. **Чемпоєш В. В.** Коммуникативно-прагматические особенности фрагментов внутренней речи в текстах ученого филологического дискурса / В.В.Чемпоєш // Вестник Московского государственного лингвистического университета. Языкознание и литературоведение. – М. :ФГБОУ ВПО МГЛУ, 2015. – Выпуск 25 (736). – С. 58 – 69.

АНОТАЦІЯ

Чемпоєш В. В. Навчальний мовознавчий текст: семантико-синтаксичний та прагматичний аспекти. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2017.

У дисертації вперше в сучасному українському мовознавстві обґрунтовано визначення навчального мовознавчого тексту та навчального мовознавчого дискурсу як різновиду інституційного дискурсу.

Виконано комплексний аналіз навчального мовознавчого тексту в аспекті його семантико-синтаксичної структури та комунікативно-прагматичної зорієнтованості.

Описано загальнотекстові та диференційні ознаки навчального мовознавчого дискурсу (цілісності та зв'язності, інформативності, інтерпретаційності, аргументованості, узагальненості тощо), з'ясовано засоби їх реалізації.

Проаналізовано прагматичні типи речень у навчальному мовознавчому тексті; з'ясовано функції засобів суб'єктивної модальності.

Ключові слова: текст, дискурс, навчальний мовознавчий текст, цілісність та зв'язність, інформативність, квеситиви, директиви, констативи.

АННОТАЦИЯ

Чемпоеш В. В. Учебный лингвистический текст: семантико-синтаксический и прагматический аспекты. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – К., 2017.

В исследовании впервые в украинистике сделана попытка комплексного анализа учебного лингвистического текста в контексте антропоцентрической парадигмы.

В работе проанализированы различные подходы к определению текста, дискурса, учебного текста; педагогического, образовательного, научного и учебного дискурса. В диссертации употребляются как тождественные и взаимозаменяемые термины *текст* (в широком толковании, в совокупности семантико-синтаксических и коммуникативно-прагматических характеристик текста) и *дискурс* (в узком толковании этого термина).

Учебный лингвистический текст рассматривается как результат речевой учебной деятельности в форме письменной речи, в анализе которого учтена специфика коммуникативной триады *адресант – текст – адресат* в лингвистическом научно-учебном процессе. Тождественным ему в работе является понятие учебного филологического дискурса как результата речевого процесса в соответствующей коммуникативной ситуации; при этом не учтены такие аспекты широкого понимания дискурса, как устная речь, конкретный временной момент, динамизм ситуации, широкий социальный контекст.

Учебный лингвистический дискурс определяется как вербализированный в тексте тип дискурсивной деятельности в области учебной коммуникации, речевое взаимодействие «преподавателя и студента» (представителей учебной деятельности, автора и читателя учебной литературы и т.д.) и рассматривается как тип институционального дискурса.

Проанализированы общие и дифференциальные признаки учебного лингвистического текста, определены средства реализации текстовых категориальных признаков учебного лингвистического дискурса (целостности и связности, информативности, интерпретированности, аргументированности, обобщенности авторской позиции). В учебном лингвистическом тексте автор представляет и поясняет научный материал, поэтому информативность, аргументированность и интерпретированность являются его определяющими признаками.

Определено, что лингвистический материал учебника характеризуется высокой информативностью и информационной насыщенностью. Качество рассматриваемого текста определяется такими показателями, как новизна информации, ее прагматическая направленность, практическая ценность, актуальность, способность заинтересовать читателя.

Показательным для учебного лингвистического текста является активное употребление пояснительных союзов и их аналогов с такими функциями: объяснения и отождествления; объяснения и выделения из ряда однотипного; объяснения и уточнения (дополнения, конкретизации); акцентирования и выделения определенных признаков предмета. На функции пояснения в

учебном лингвистическом тексте специализируются как определенные союзы, так и их аналоги.

Описаны такие дифференциальные признаки учебного лингвистического текста, как точность, однозначность, доступность изложения; объективность и обобщенность позиции автора; иллюстративность фактами украинского языка и др.

Проанализированы признаки целостности и связности лингвистического учебного текста. Определено, что учебные лингвистические тексты в основном имеют дедуктивную и дедуктивно-индуктивную структуру.

Исследованы коммуникативно-прагматические особенности учебного лингвистического текста, выяснено, что все изменения ситуаций в учебном дискурсе являются динамическими, ибо связаны с функциональным взаимодействием субъектов коммуникативной деятельности, осуществляющих обмен информацией. Диалогичность учебного лингвистического дискурса представлена субъектным взаимодействием автора и читателя. Этот опосредованный диалог составляет коммуникативную установку в учебной литературе, где автор общается с читателем через текст: хотя реципиент только имплицитно присутствует в тексте, говорящий может обращаться к нему. В субъектной речи фактор говорящего представлен метаавтором, позиция которого предусматривает опосредованное выражение образа автора на текстовом уровне через элементы основного и вспомогательного текста – объяснение, толкование, утверждение, вопрос, комментарий, примечания.

Описаны основные прагматические типы предложений в учебном лингвистическом тексте (квеситивы, директивы, констативы); проанализированы средства субъективной модальности.

Ключевые слова: текст, дискурс, учебный лингвистический текст, целостность и связность, информативность, квеситивы, директивы, констативы.

SUMMARY

Chempoiesh V. V. Educational linguistic discourse: semantic-syntactic and pragmatic aspects. – Manuscript.

Dissertation for a Candidate's Degree in Philological Sciences, speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – Dragomanov's National Pedagogical University. – Kyiv, 2017.

The author provided the first in modern Ukrainian linguistics reasonably determine academic linguistic text and academic linguistic discourse as a kind of institutional discourse.

Completed a comprehensive analysis of the educational linguistic text in terms of its semantic and syntactic structures and communicative-pragmatic orientation.

Described overall text and differential features educational linguistic discourse (integrity and connectivity, informative, interpretatsiynosti, argumentation, generalization, etc.), found the means to implement them.

Analyzed pragmatic types of sentences in the educational linguistic text; found a means of subjective modality.

Key words: text, discourse, text linguistic education, integrity and connectivity, information, kvesytyvy, directives, konstatyvy.